

Yol Ayrımındaki İslâm Araştırmalar Üzerine Düşünceler*

Prof. Dr. Ernest WOLF-GAZO

Tercüme: İbrahim Özdemir

İslâm hakkındaki eleştirel bilimsel çalışmalar, özellikle de felsefe ve kelâm gibi alanlarda, Batıda, Batılılar tarafından ve Batı için yapılmaktadır. Bu durum ancak kaderin bir cilvesi olarak değerlendirilebilir. Geleneğin etkisiyle veya tesadüfen İslâmî araştırmalara yönelmiş doğuştan Müslüman birçok genç öğrenci, İslâmî ilimlerde "yeterlilik" elde etmek için Amerika ve Avrupa'ya gitmektedirler. Kendi ülkelerine döndüklerinde ise (şayet dönerlerse) sadece Batının bilimsel yöntemlerini değil, Batı zihniyetini de [beraberlerinde] getirmektedirler. Ne var ki, gerçek bilim zihniyeti, yani yüksek seviyede bilim adamlığı peşinde koşan Müslüman bilim adamı hiç şüphesiz kendini çok müşkül bir durumda bulmaktadır.

Müslüman bilim adamı, araştırmacısı ve düşünürü gerçekte, bireysel olarak Batılı meslektaşları tarafından kendine denk olarak kabul edilmemektedir. Elbette bunun istisnaları vardır. Ancak gerçek şu ki, Müslüman bilim adamı Batılı bir bakış açısıyla kuramlar üretebilir; fakat o, Batılı bilim adamları topluluğunun bir "parçası" değildir. O, Amerika ve Avrupa'da adeta "altın bir gecekondu mahallesinde yaşamakta, bununla beraber memleketindeki arkadaşlarına her şeyin yolunda olduğunu ve eleştirel araştırma için gerekli her türlü ileri teknikleri elde ettiğini yazarlar. Onlar ekseriyetle "Orta Doğu uzmanları" olarak kabul edilmekte; "kendisi (kendi kültürünü) daha iyi bilir" anlayışıyla gazeteler, radyo ve televizyon tarafından danışman olarak kendilerine başvurulmaktadır. Günümüzde böyle uzmanların arandığını da söylemeye lüzum olmasa gerek. Bununla beraber, yapılan programlara uymadığında da onların gerçek eğilimleri ve eleştirel yorumları nadiren sorulmaktadır. Bazıları ise, profesördürler veya daha da kötüsü, en nihayette bir hazine keşfeden zengin Batılı öğrencilerin gıpta ettikleri, tasavvufta da üstad olan profesörlerdir. Bu Müslüman bilim adamları bazen de Batılı bilgi bankaları veya özel araştırma kurumları tarafından kiralanılmaktadırlar. Görüşleri Batılı seçkin aydınlar tarafından dinlenmekte ve

* *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c.5, s. 2, 1991, 136-140.

saygı görmekte; fakat Batılı halk kitleleri tarafından duyulmadığından ihmal edilmektedirler.

İslâm araştırmaların Batı'daki mevcut durumunu "yol ayırımında" olarak nitelendirmekteyim. Peki, bu "yol ayırımı" ile ne anlatılmak istenmektedir?

İslâm medeniyetinin hangi istikamette yol alacağı konusunda İslâm'ın bünyesinde baş gösteren bunalım bir asırdır tartışılmaktadır. Üzülerek ifade edelim ki, Körfez Savaşı bu sorunun bazı yönlerini daha çarpıcı bir şekilde ortaya çıkarmıştır. Bu arada ilerlemesine ve belli bir Rönesans dönemine girmekte olmasına rağmen, İslâmî araştırmalar büyük ölçüde Batılı yüksek öğrenim kurumlarında sürdürölmektedir. Burada İslâmî araştırmalardan řunu kastediyorum: eleştirel ve nesnel olarak konuyu ele almayı veya dost ve dűřman arasında faydalı bir diyalogu doğuran, öz eleştiri tarzındaki tutum içinde olmayı, ancak topluma olumlu ve yapıcı sonuçlar veren -çalışmaları dile getirmek istiyorum.

İslâmî araştırmalara daha çok Müslüman sığınmacılar veya siyasi sürgünler öncülük etmişlerdir. Bununla beraber İslâmî araştırmaların kendi sahalarındaki en önemli şahsiyetleri Batılılardır. *Columbia Üniversitesi* Karşılaştırmalı Edebiyat profesörü Edward Said, kaşların çatılmasına yol ačan kitabı *Orientalism*'de bu paradoksal durumu izah etmiştir. Said'in tezi şudur: Batılıların yürüttüğü İslâmî araştırmalar zamanla "Dođu" kavramını icat etti. Bununla beraber bu ilmî araştırmaların ortaya koyduğu bilgi gerek şuurlu bir şekilde, gerekse şuursuz bir şekilde, kılı kırk yarararak incelediği bu medeniyeti baskı altında tutmak için kullanılmıştır. Müslüman ölkelerin Batılı emperyalistlerin hakimiyetinde kaldığı günler pek de uzak değildir. Batılı aydınlar arasında meydana getirdiği tartışmalara bakılırsa bu eserin sınırlara dokunduğu görölr. Said'in tezi biraz mübalağalı olarak ifade edilmişse de, bazı gerçekleri dile getirmektedir.

Son asırdaki İslâmî araştırmaların içinde bulunduğu üzücü duruma bir örnek olarak felsefeyi ele alalım. İslâm felsefesinde yüksek uzmanlık derecesi elde etmiş bulunan Müslüman bilim adamları Amerika ve Avrupa'daki felsefe bölümlerinde öğretim elemanı olarak çalışamazlar. Çünkü İslâm felsefesi, Batı'daki anlamıyla felsefi çerçevenin içinde bir konu olarak kabul edilmemektedir. Böylece İslâm felsefesi kendisini, Yakın Doğu Medeniyeti Bölümleri veya Arap Dili ve Edebiyatı Bölümlerinin arasında sıkışıp kalmış bulmaktadır. Bu uyarılmanın Batı felsefesi ile İslâm arasında faydalı bir diyaloga yol açmadığını söylemeye gerek yoktur.

İslâm felsefesindeki araştırmalar, bu alandaki çalışmaların diğer bir yönünü yansıtmaktadır: Uzun yıllar boyunca İslâm felsefesiyle ilgili kapsamlı tek kitap De Boer'in Almanca olarak yazdığı 1901 yılında yayınlanan *Geschichte der Philosophie im Islam* adlı kitabıdır. Bu kitabın İngilizce tercümesi iki yıl sonra yayınlandı. Bu eser uzun yıllar, sadece Batılılar tarafından değil, aynı zamanda Müslüman (eğitim) kurumları tarafından bir ders kitabı olarak kullanıldı. İslâm felsefesi ancak H. Corbin, M. Şerif, S.H. Nasr ve Macid Fahri'nin konuyla ilgili eserleriyle yeni bir gelişme gösterdi. De Boer'in kitabı bütün İslam dünyasında meşhur bir kurum olan Aligarh Üniversitesinde bile son zamanlara kadar bir ders kitabı olarak kullanılmıştı. Öyleki, İslâm medeniyeti tarihinde ilk eleştirel çalışma olan *Science and Civilization in Islam*, S.H. Nasr tarafından 1968 tarihinde yayımlandı. En azından, Batılı okuyucu için İslâm'da bilimsel faaliyetlerin gelişimiyle ilgili hemen hemen hiç kaynak yoktu. Doğrusunu söylemek gerekirse, İslâm ve bilimin birbiriyle uyuşmadığı peşin hükmü hakimdi.

Son bir örnek yeterli olacaktır: Fazlur Rahman'ın *The Philosophy of Mulla Sadra* adlı eseri İngilizce olarak yayınlanıncaya kadar, Batı'daki hiç bir filozofun Molla Sadra'nın varlığından bile haberi yoktu. Bununla beraber bu husustaki şeref, bu asrın başında Molla Sadra hakkında Almanca küçük monografı yazan Max Horten'e ait olmalıdır. Fakat, birkaç müstesriği bir yana bırakırsak, bu eser kimsenin dikkatini çekmedi. Bu aynı zamanda koca İslâm dünyasının hemen hemen Batı ve Batılı bilim adamlarınca tanınmadığı gerçeğiyle de ilgili olsa gerektir. Günümüzde ise, Montgomery Watt'ın alışmaları Batılı felsefeciye İslâm felsefesi ve kelamı hakkında bazı bilgiler vermektedir. Buna rağmen, Batılı felsefe öğrencilerinin büyük çoğunluğu Molla Sadra'yı tanımadan ve hatta İslâm düşüncesiyle ilgili bir eseri bile yakından inceleyemeden mezun olacaktır. İşte Batılı aydın kesim ile İslâm arasındaki acıklı durum budur.

Batı'nın İslâm düşüncesini göz önüne almayan acıklı tavrı karşısında, benim yapmak istediğim, Müslümanların, İslâm felsefesi ve kelamını kendi bakış açılarından ele almalarına bir çağrıdır. Batı'nın seçkin yüksek öğrenim kurumlarında iyi şartlar içerisinde araştırma yapmak başka bir şey; Müslüman ülkelerde aktif felsefe yapmanın canlandırılması hareketinin içinde bulunmak başka bir şeydir. Eski nesilden Ignaz Goldziher, Ernest Becker, Louis Massignon,

Moritz Steinschneider ve bir sonraki nesilden ise, H.A.R. Gibb, Richard Walzer, Van den Bergh, Helmut Ritter ve zamanımızda ise Annemarie Schimmel, Titus Burkhardt, Albert Hourani, Cruz Hernandez gibi bir kaç örneği saymakla yetinirsek diyebiliriz ki, bu aydınların çalışmaları ile İslâmî araştırmaları bilimsel bir disiplin olarak kurmaları, bu başarılarından gurur duymaları için yeterlidir. Bununla beraber körfez savaşının gölgesinde şu soruyu ciddiyetle sormalıyız: Bu bilimsel zihniyet, Müslüman halklar ve ülkeler arasında bir Rönesans yapmış mıdır? Bu sorunun cevabını açık bırakacağım. Çünkü bu soru, İslâm araştırmalarda bilimsel yaklaşımı, araştırma veya içe dönük çalışmaları aşmaktadır.

Müslüman bilim adamının, (Batı bilim zihniyetinin eleştirel yaklaşımı ile temasa geçerek elde ettiği bilgiyle) kendi toplumundaki Müslüman gençlerin fikir meşalesini tutuşturmaya ve canlandırmaya katılması ve girişmesi konusunda, İslâmî bilim zihniyeti bir yol ayrımındadır. Bununla, kalıcı hiç bir değeri olmayan ideoloji, propaganda veya boş vaatleri kastetmiyorum. Demek istediğim şudur: İslâmî bilim zihniyeti ve İslâmî düşünce ancak söz konusu İslâm toplumunun karşı karşıya bulunduğu sorunlarına, o ülkenin yeni elde edilmiş fikri söylem çerçevesinde katılma ve aktif olarak çalışmakla anlamlı bir şekilde başlatılabilir. Özellikle Almanların Geisteswissenschaften (yani beşeri bilimler) olarak adlandırdığı eleştirel bilimsel zihniyeti, kendi tartışma anlayışlarına uygulanmalıdır. Özellikle öğretmenlik mesleği, müzakere, seminer tarzında bir araya gelip İslâmî konulardaki değişimin veya yenilenmenin imkânlarını araştırmak gereklidir. Batı ve Batılı bağlam bunu yapamaz. Bu, ancak yerli Müslüman'ın ve ilgili İslâm ülkelerinin üstlenmeleri gereken bir görevdir. Kendi toplumlarını daha iyi bir konuma getirebilmek için aktif katılım ve girişimleriyle Müslüman bilim adamlarının, eleştirel bilimsel zihniyet ruhu içerisinde İslâmî konuların canlandırılması görevini savunmaktayım. Kendisine ihtiyaç duyulan, "hayattan soyutlanmış İslam" veya sadece kütüphaneler için yazılmış kitaplar değil, aksine Müslümanlarca, Müslümanlar için ve Müslüman ülkelerinde yapılması gereken İslâmî konuların canlı söylemidir. İslâmî araştırmalar veya İslâm felsefesi ve kelim çöğünlukla müzelere düşmekte, sadece şöyle bir göz atılan, rengarenk ve hayranlık duyulan antika eserler olmaktadır. Bu eserler hemen hemen nadiren ciddiyetle ele alınmakta ve günümüze yeni bir şeyler getirebilecek bir bilgi birikimi olarak hiçbir zaman dikkate alınmamaktadırlar.

Eğer İslâmî araştırmalar mahirane kuram oluşturmaya veya estetik duyarlığın nesnesi olmaya hasredilirse, o zaman hiç şüphesiz müzelik bir parça seviyesine dūőecek ve uzun vadede tarih İslâmî alanın sadece kūltürel olarak ađ turistlerin giriş parasını kazandıran, tıpkı İstanbul'daki Ayasofya gibi, müzelere ait olduğunu ilan edecektir. İslâm felsefesi ve kelamının klasik konuları mutlaka sadece kitap şeklinde değil, yerli toplum ve topluluklar arasında aktif tartışmayı teşvik ederek söylemin konusu ve hedefi şeklinde yeniden canlandırılmalıdır. *İslâm felsefesi ve kelamı, Batı ve benzeri felsefelerle yarışma ihtiyacında değildir. Aksine dūnyanın bakış ağlarına yeni alternatifler ve yeni paradigmalara sağlayan bir değişiklik iđin gayret sarf etmelidir.*

İslâm üzerinde uzmanlaşmış Batılı Bilim adamlarının kitaplarını taklit etmek, yanlış istikamete gitmektir. Çünkü bu kağınılmaz olarak mekanik bir fotokopi makinesine yani bol metin, az ruh varlığına yol ağacaktır. Benim teklif etmek istediğim şudur: Müslüman, Batılı bilim zihniyetinin İslâmî araştırmalardaki eleştirel meyvelerini; yerli bağlamda, yerli sorunlara ve yerli çözümler arayarak İslâmın klasik konularının anlamlı bir söylemiyle bütünlēştirmeye çalışmalıdır. Eğer standart eserler Batılı bilim adamları tarafından yazılmışsa, bunun ille de olumsuzluğuna hüküm verilmemelidir. Fakat asıl önemli olan nokta şudur: Batılılarca İslâm hakkında üretilen kuramsal eserler İslâm dūřüncesi iđin nihâi müracaat kitapları olarak görülmemelidirler. İslâm ülkelerinde İslâmî bilim zihniyetinin canlanması iđin bunun çok zaruri olduğuna inanıyorum.

En azından Batılı fikir çevreleri iđin de olsa, söyleminin merkezi çağdaşçılık ve çağdaşçılık-sonrasıdır. Bu olgu ile uzlaşmaya varmak, gerçekten zordur. Nitekim bu, Batı toplumları iđin de doğrudur. Bununla beraber, geleneksel toplumlarda çağdaşçılık üzerindeki tanışmalar, sadece *Berkeley, Cambridge, Londra* veya *Göttingen*'in konferans salonlarında değil, aynı zamanda İslâm ülkelerinin belli başlı eğitim merkezlerinde de yapılmalıdır. Bütün Müslümanlarca kabul edilebilecek İslâmın çağdaş bir yorumu, nev'i şahsına has kalacaktır. Princeton Üniversitesinden etnolog Clifford Geertz'in işaret ettiği gibi, *nihai aşamada kendi kūltürü ve bu kūltürü anlama şekilleri hakkında gerçekte uzman yerlidir, o kūltürün bir parçası olan bireydir.*

O halde, Őimdi bir yol ayrımında olan İslâmî araştırmalar, İslâmî bilim zihniyeti ve söyleminin bugünkü sorunu, bizzat Müslümanlara yönelip onların sorunlarına, yine onların kabullenecekleri, uygun czmleri aramayı amaçlamalıdır. Zira bilimsel zihniyetin gayesi, bir halkın fikri hayatının niteliğini zenginleŐtirmekten başka bir Şey değildir; kitaplar da kütüphanelere konmak ve depolanmak için yazılmamıŐtır. Aksine bir sonraki nesillerce canlandırılacak kolektif Őuura yapılmıŐ bir katkıdır. İslâm felsefesi ve kelamının hayranlıkla uzaktan seyredilen müzelik bir sanat parçasına dönüŐmeyip, aksine bir ilham kaynağı olarak varlık, güzellik ve adalet gibi ömrü yüzyıllara varan konuların cđdaŐ Müslüman kadın ve erkek için yeniden canlanması; Batılı tarafından yine Batılılar için üretilen Batı bilimsel araŐtırmalarının bir hizmet aracı durumuna düŐmemesi asıl kritik olan durumdur. İslâmî düşünce, nihai olarak, cđdaŐ eleştirel araştırma teknikleriyle kendi czmlerini ortaya koymalıdır. Fakat son tahlilde Müslüman medeniyetine uygun, cereyan etmekte olan paradigmalara alternatif bir paradigma bulmak Müslüman düŐünürün görevi olmaktadır. Cğımız ve gelecek cğ arasında bir yol ayrımında bulunan İslâm medeniyetinin hangi yolu seçmesi gerektiği hususunda, Müslüman alim basiretli bir karar vermek durumundadır.